

II. 4. Monasteriologie a klášterní problematika v raném novověku

Jan Zdichynec

1. Shrnutí dosavadního stavu bádání

Termínem **monasteriologie** se v nejširším slova smyslu označuje interdisciplinární, ale v první řadě historické bádání o řeholním (respektive zasvěceném) životě a církevních řádech v rozsáhlém časovém rozpětí od pozdní antiky po současnost. V našem kontextu se monasteriologie zaměřuje na řády západního křesťanství, byť je zřejmé, že mezi řeholním životem křesťanského Západu a Východu existuje mnoho dosud neprobádaných paralel.

Někteří badatelé pokládají za počátek „klášterního dějepiscetví“ jakožto samostatné a etablované větve dějepiscetví – jak ve smyslu zkoumání řádů a jejich působení, tak ve smyslu historiografie pěstované v kláštřích samotných – dílo Jeana Mabillona, který roku 1696 vyzval představené klášterů Lotrinska a Alsaska, aby sepsali dějiny svých institucí [50: MABILLON]. Přesto se domnívám, že počátek „vědomé monasteriologie“ lze položit už do období humanistického; reflexe rozmanitých forem řeholního života ostatně vznikaly souběžně s ním samotným.

Za určitý předstupeň zájmu o řeholní život lze pokládat již pozdně antické texty vyprávějící o příkladném životě pouštních otců Blízkého východu či spisy o mnišství sv. Jeronýma, sv. Augustina a dalších církevních otců. V jednotlivých relativně samostatných kláštřích raného středověku se rozvíjela nejdříve **hagiografie**, později **analistika** a z nich nebo vedle nich postupně **kronikářství**, v západní Evropě intenzivněji zhruba od 9. století (srov. bohatá produkce kláštera Fleury, *Fuldské anály*, anály ze

Sankt Gallen, ve střední Evropě pak přibližně od 11. století, například *Letopisy hradištsko-opatovické*). Oblíbeným druhem spisování byla již ve středověku **klášterní kronika**, respektive **historie jednotlivých opatství** (u nás lze za první klášterní kroniku pokládat dílo takzvaného *Mnichův sázavského*). Monografické zpracování dějin jednotlivých klášterů převládá i v raně novověké, ale také v moderní historiografii, zde především vzhledem k rozsáhlosti a komplexnosti řeholní problematiky, kde se jako účelné jeví postihnouti rozmanitých aspektů ve vývoji jedné klášterní komunity.

Klášterní kroniky a letopisy uváděly zpravidla popis života a skutků zakladatelů, respektive fundátorů konkrétní komunity a líčení zakládacího procesu (obvykle včetně zázraků, jež jej provázely). Osu vyprávění klášterních monografií pak tvořil katalog představených příslušného kláštera (*Gesta abbatum*). Vyjmenování bývali podporovatelé a výjimeční řeholníci, sepsány majetky a privilegia, případně životní zvyklosti daného kláštera nebo ostatky či jiné cennosti tam uchovávané. Podobnou strukturu si historická sepsání o klášterních dějinách udržela i v raném novověku.

Dějepiscetví mělo vždy významné místo v intelektuálním životě klášterů a z pohledu řeholníků plnilo nejen **primární roli historickou**, ale i další **funkce sekundární (memorativní, identifikační, legitimizující, morální či polemické)**. Přispívalo k udržování povědomí o duchovní, právní a hospodářské kontinuitě dané komunity, jejíž dějiny mnohdy dávalo do souvislosti s dějinami obecnými. Historie jednoho kláštera tak mohla podle rozhledu a zájmu svého autora či autorů přerůst do historie světové či do dějin konkrétního státního útvaru. Historie psaná mnichy (mnohem častěji než jeptiškami, ty začínají dějepiscetvé zájmy samostatně projevoval až v raném novověku, navíc v poměrně malé míře) bývala často kolektivním dílem, které postupně vytvářelo několik generací řeholníků. Mohla k rekonstrukci minulosti využívat klášterních archivů bohatých na listiny i rukopisy (nekrologia, kopiáře atd.).

Kroniky starobylých benediktinských opatství bývaly široce založené a přerůstaly někdy v dějiny celých říší (skvělým příkladem jsou *Velké kroniky Francie* vznikající původně v opatství Saint Denis u Paříže). Naopak dějepiscetví pěstované františkány

vycházelo mnohdy z ústní tradice či z pozorování z cest, jako díla Jana Marignoly (nebo *Itinerarium* po Blízkém východě českého františkána Remigia Prutkého z 18. století [115: FÖRSTER]). V klášterním zátíší vznikala též první kompendia univerzální historie (například *Flores temporum* neznámého německého minority [55: MIERAU – SANDER-BERKE – STUDDT]), jež ovlivňovala i historické představy laiků, protože byla používána například v kázáních v národním jazyce. Dějepisectví jiných řádů (dominikánů) se zase již ve středověku často vymezovalo polemicky. Nelze opomenout ani hagiografii, často vlastně biografie významných řeholníků a řeholnic, jež se rozvíjely v klášterním prostředí stejně bohatou měrou ve středověku i v raném novověku a prolínaly se vždy s historiografií.

Zhruba od 13. století řeholní prostředí ztrácelo svůj monopol na historiografickou produkci, z řad mnichů však vycházelo i nadále mnoho významných dějepisců. Za všechny zmiňme alespoň dominikána **Martina Opavského** († po 1278) a jeho *Chronicon pontificum et imperatorum*, všestrannou činnost opata benediktinského kláštera ve Sponnheimu **Jana Trithemia** († 1516), který sepsal i několik dějin klášterů a ve svých dílech se zaměřoval na různé stránky řeholního života; z českého prostředí pak připomeňme jako nejvýraznější osobnost **Petra Žitavského** († 1339). Dějepisectví vrcholně a pozdně středověkých reformních, reformujících se a reformovaných řádů mnohdy charakterizuje úsilí ospravedlnit řeholní život odvoláním se na prvopočátky mnišského či kanovníckého hnutí. Ruku v ruce kráčela snaha legitimizovat konkrétní řádovou reformu často v kontrastu k předcházející krizi.

* * *

Navzdory zpochybnění protestantismem – nebo právě díky němu? – a následnému výraznému kvantitativnímu úbytku řeholních komunit i řeholníků se řeholní dějepisectví výrazně rozvíjelo také v 16. století. Nabývalo velmi pestrých forem a dosahovalo různé úrovně podle schopností a zaměření jednotlivých autorů. O kláštřech a rádech ve středověku i raném novověku psali především sami řeholníci, což ovlivňovalo výpovědní hodnotu jejich děl a často jim dodávalo ráz apologetický (hájí monas-

tický život jako takový, odrážejí mezikonfesní polemiku) či konfrontační (reflektují konkurenci mezi jednotlivými katolickými řády, například se snaží dokázat, kolik má konkrétní řád svatých nebo korunovaných podporovatelů [53: MARTÈNE – DURAND] – dále práce Bucelinovy či Armanda J. Le Bouthilliera de Rancé – nebo hájí přednosti jednotlivých řeholí [60: DE MONTFAUCON]).

Nadále vznikaly četné dějiny jednotlivých klášterů většinou navazující na starší práce, ale také historie celých řádů či řeholního života, často zahajované již vylíčením osudů takzvaných pouštních otců. Nezřídka byly sepsány na zakázku a někdy se podařilo vydat je tiskem. Některé práce vynikají kritickou metodou, řada z nich ale pouze přebírala starší zápisy, aniž by usilovala o větší objektivitu či systematictější řazení faktů.

Zkoumání klášterních dějin v katolickém kontextu mělo stejně jako v pozdním středověku často podpořit jejich vlastní obrodné úsilí. V prvé řadě vyrůstalo z návratu ad fontes: k Písmu, ke konkrétní řeholi, ideálním počátkům řádu; jde kupříkladu o díla vzniklá ve francouzském prostředí [7: ARTAUD; 37: HENRY]. „Monasteriologické“ spisy ale vznikaly již v 16. století i v protestantském kontextu [12: BRUSCHIUS]; tento autor vlastně vytvořil encyklopedii klášterů Svaté říše římské. Bohatě se rozvinula také protestantská polemika s řeholním životem, zejména na základě děl Erasma Rotterdamského a Martina Luthera [48; 49: LUTHER]. Do této polemiky náleží i některé Lutherovy letáky, dále texty Johanna Bugenhagena a dalších, na něž živě reagovali katoličtí autoři (Paul Bachmann, Johannes Cochleus, Johannes Eck či v 18. století Eusebius Engelhard). V nedávné době se i tato polemika stala předmětem monasteriologického bádání.

Největší rozkvět zažilo řeholní dějepisectví po určité stabilizaci konfesního vývoje v kontextu potridentské reformy řádů od 17. století. Především v 17. a 18. století vyšlo z řeholních společenství mnoho již poměrně samostatných a nadaných historiků. Mnozí z nich svá díla, často v reprezentativní podobě, vydávali tiskem [14: BUCELINUS; 33: GREIDERER], dále například Nicolas Cotheret či Marc-Antoine Crestin. Řada prací ovšem zůstala v rukopisech.

Historiografická produkce přejímala vědomě stále více sebeidentifikační úlohu a sloužila budování paměti jednotlivých kláš-

terů a postupně i celých řádů. Její jádro představovaly sbírky textů a dokumentů, rozmanitá „menologia“ [36: HENRIQUEZ], „bibliotheky“ (Bernhard Tissier) a také práce, jež shrnovaly středověké řádové konstituce či díla starých teoretiků mnišství [19: CARMUEL Z LOBKOVIC; 47: *Liber usuum*; 68: QUÉTIF – ÉCHARD]. Středověké texty často vycházely i v překladech do národních jazyků a měly v první řadě praktický účel: přiblížit monastickou tradici soudobým řeholníkům. Velmi aktivní bylo v tomto směru opět prostředí francouzské, respektive frankofonní [9: BÉNARD; 26: GAZET; 69: RABBI].

Vydávány byly také encyklopedické přehledy různých klášterů a příručky k dějinám jednotlivých řádů. Řeholní historikové se nejčastěji snažili registrovat dějiny všech klášterů jednoho řádu po celé Evropě, byť často s nevyhnutelnými omyly. Jde o díla vydaná tiskem již v raném novověku [57: MIRAEUS; 52: MANRIQUE; 40: JONGELINUS; 46: LANOVIUS] nebo až v nové době [88: LE VASSEUR; 58: MOLIN].

Naprosto ale převládal výklad dějin **jednoho řádu ve více či méně omezeném geografickém rámci**, nejčastěji v rámci jednoho regionu, diecéze, případně řádové provincie, který podal většinou řeholník příslušného řádu [87: VAISSÈTE; 80: STENGEL; 50: MABILLON; 28: GERBERT; 39: HERZOG]. Málodky byly souběžně a naráz líčeny dějiny více řádů, což ostatně platí pro monasteriologické bádání dodnes. Velké encyklopedické přehledy k řádovým dějinám vznikaly až v 18. století [61: MUSSON; 35: HÉLYOT – BULLOT] a nesou typické rysy řeholního dějepisu; Hélyot se tak při zpracování slovníkových hesel věnovaných jednotlivým klášterům opíral hlavně o řádová statuta a konstituce, legendy, ale i o očitá svědectví současného stavu komunit. Velkou pozornost věnoval počátkům jednotlivých řádů, respektive klášterů; pozdější vývoj už jej příliš nezajímal, maximálně se pozastavoval u specifik řádové organizace. S velkým zájmem sledoval rozmanité řeholní hábity a rituály. U významnějších klášterů se potom zmiňoval i o sociálním složení komunit, případně o podobě klášterních budov.

Patrně nejhojnější a v rámci Evropy nevlivnější byla v 17. a 18. století produkce francouzská, respektive vydávaná ve Francii, jak vy-

plývá i z výše uvedeného přehledu. I Svatá říše římská však zrodila osobnosti v tomto ohledu významné. Za „německého Mabillona“ je označován **Martin Gerbert**, okněžněný opat kláštera St. Blasien, všestranná osobnost disponující snad všemi naznačenými vědeckými zájmy řeholníků. Vedle monasteriologických zájmů – různé práce věnované jeho vlastnímu klášteru, zejména *Historia* [28] – šlo rovněž o zájmy teologické [31], muzikologické [27], a konečně o zájem o dějiny liturgie [30] či o profánní historii. Gerbert se věnoval také dějinám římských císařů, vydal dokonce listinář Rudolfa I. Habsburského a plánoval také sepsání rozsáhlých církevních dějin Německa [29]. Jeho díla jsou dodnes respektována a badatelsky využívána. Objektivním přístupem k řeholním dějinám vynikly například i práce Meichelbeckovy [54].

Podobně všestrannými a kritickými intelektuály byli někteří členové česko-německé provincie paulánského řádu, jako **Vít Faberius** († 1686), působící především v hornofalckém Amberku, který se ve svých kázáních dotýkal nejen etických a náboženských otázek, ale i záležitostí politických, ba i historických [24; 25: FABERIUS], nebo **Jan Lalemandet** († 1647). Z pražských hybernů můžeme zmínit významného scotistického filosofa a teologa **Antoina Bruodina** († 1675), z františkánů pak **Bernarda Sanniga**.

Dějiny řeholních komunit se v rámci církevního dějepisu neustále prolínaly s dějinami (katolické) církve jako celku. Jako příklad uveďme rozmanité dějiny liturgie a eucharistie vzešlé z monastického prostředí, souběžné dějiny různých církevních provincií [15: BUCELINUS; 85: THOMASSIN] nebo různé svazky *Gallia Christiana*, tj. historie všech francouzských opatství a biskupství podle církevních provincií. I v raně novověkém období byli – zcela v duchu tradiční monastické teologie – v těchto dílech řeholníci a kláštery vyzdvihováni jako nejdokonalejší součást církve. Řeholníci, často jezuité, se věnovali mnohdy i obecnějším „světským“ dějinám [16: BUCELINUS; 18: CALLES; 45: LAMORMAIN; 59: DE MONTFAUCON; 65: PETAU]. Podotýkám, že jsem si vědom určité účelovosti členění na „řeholní“ a „církevní“ dějepis: ve skutečnosti celá řada řeholníků dosáhla později významných úřadů v diecézní hierarchii, a naopak řádovým tématům se často věnovali kupříkladu kanovníci katedrálních kapitul.

V raném novověku vzrůstala kritičnost a zdokonalovala se metodika řeholního dějepisectví. „Monasteriologové“ se často snažili rekonstruovat autentické texty řádových konstitucí, legend významných světců, ale i listin spojených s konkrétním klášteřem. Význam to mělo vzhledem k trvající polemice v rovině historické i teologické (obhajoba katolické ortodoxie a dogmat v dílech dominikána Jacquese Hyacinthe Serryho [76], jezuity Denise Petaua [66], cisterciáka **Jana Caramuela z Lobkovic** [20] a mnohých dalších). Ostatně právě v raném novověku **vyrůstaly z řádového prostředí též pomocné vědy historické** (především diplomatika a paleografie); na tomto poli sehráli všeobecně známou a zásadní roli francouzští benediktini a belgičtí jezuité. Příslušník benediktinské kongregace maurinů Jean Mabillon († 1707) vydal mimo jiné díla Bernharda z Clairvaux a hájil význam monastických studií [51: MABILLON].

Řádoví dějepisci mohli v rámci řádových organizačních sítí, většinou stále ještě nerespektujících hranice států, poměrně snadno komunikovat a vyměňovat si informace o svých vědeckých počinech. Řeholníci byli činní i na poli literární vědy [32: DE LA GRANGE] nebo hagiografie, kde pokračovala tradice legend o jednotlivých světcích a světicích [64: PELTRE] a vznikaly i sbírky legendistických životopisů. Jejich raným dokladem jsou *Fasti sanctorum* [72: ROSWEYDE], vrcholným příkladem pak *Acta sanctorum* [1], kritický přehled životů svatých, řazený den po dni, v jehož sepisování moderní bollandisté pokračují dodnes. Do něj ostatně aktivně přispíval i český jezuita Bohuslav Balbín.

* * *

Stranou „monasteriologického“ dění raného novověku nezůstávali ani řeholníci z českých zemí. Dokládá to i skutečnost, že reflektovali a recipovali řadu děl svých evropských řádových kolegů. Rovněž práce alespoň některých českých barokních klášterních dějepisců byly známy a citovány v evropském kontextu. V české raně novověké řeholní historické produkci jsou zastoupeny všechny popsání dobové „monasteriologické žánry“. Rozvoj klášterního dějepisectví, které bylo v našem prostoru v 16. století zcela v útlumu, předznamenává specifická *Hystorya Šimona Eustacha Kapihorského* [42]. Brzy po Bílé hoře, respektive přede-

vším po ukončení třicetileté války, se historická produkce, svázaná obvykle se souběžnou obrodou klášterů, v řeholním prostředí rozvinula velmi rychle. Prvním jejím příkladem je oslavný spis s historickým pozadím věnovaný klášteřu zbraslavskému *Phoenix incineratus* [5]. Tato produkce mohla většinou navazovat na starší díla klášterního dějepisectví, většinou rukopisná a jen výjimečně dochovaná do dnešních dnů.

Také v českém prostředí převládaly kroniky a historie jednotlivých klášterů, které i v době barokní často zůstávaly v rukopisech (za všechny *Historia* kláštera Na Slovanech od Otmara Pokorného, pohledská *Memorabilia* Augustina Stohandla, plaská kronika *Tilia Mauritia* Vogta, *Series* oseckých opatů Malachiasse Welckera, *Annales Teplenses* atd.; jejich označení jsou dosti rozmanitá a necharakterizují jednoznačně jejich podobu, žánr ani obsah). Řada jich však byla vytištěna [23: DURÝCH; 34: HAMMERSCHMIDT]. Vznikaly rovněž dějiny klášterů jednoho řádu v rámci zemského či provinčního celku – například pro cisterciáky [74: SARTORIUS] nebo pro františkány [89: VRBČANSKÝ]. Zmiňme také rukopisné či tiskem vydané dějiny jezuitů [56: MILLER; 77: SCHMIDL].

Pro tyto práce bývá opět charakteristický důraz na prvopůlky konkrétního řádu či komunity – vždyť právě neustálým odvoláváním se na ideální minulost se řeholní život legitimizuje (oslava zakladatelů či prvních představených, shrnutí významných privilegií a majetkových transakcí kláštera, většinou podle chronologického sledu opatů či abatyší). V českém prostředí bývá jako velká cézura vnímáno období husitství, jako určitý „zlatý věk“ pak buď období založení konkrétního kláštera, nebo doba vlády Karla IV. Naproti tomu 16. století bývá většinou jen stručně odbyto jako „temný věk“, připravující prostor pro barokní obrodu komunit. Samotné dějiny jako by klášterní komunity v tomto období – pokud vše probíhalo dle normy – neměly; většinou je nahrazují dějiny regionu, země, fundátorského rodu (panovnického nebo šlechtického), blízkého města atd.

Živý historický zájem monastického světa o vlastní i širší dějiny prokazují také pravidelné roční zápisy řádových domů či provincií (*Litterae Annuae Provinciae Societatis Jesu*) či deníky rozmanitých hodnostářů jednotlivých klášterů. Četné jsou zejména

z premonstrátského prostředí [134: OPPELTOVÁ], dochovaly se však kupříkladu i z některých jezuitských rezidencí, jako z pražského Klementina či z Bohosudova, anebo od pražských křižovníků s červenou hvězdou [71: REZEK]. V řadě klášterních fondů nacházíme i četné rukopisné, historicky orientované výpisky a poznámky. Nespornou historickou hodnotu mají katalogy řeholníků; zmiňme alespoň pro cisterciáky *Ordo divini officii* [63] či katalog vyučujících na arcibiskupském semináři [21].

V českém prostředí se objevují také díla obhajující exempci řádu vůči nárokům diecéze [17: BURGHOFF], anebo shrnující privilegia konkrétního kláštera [79: STEINBACH]. Podobně jako evropská odráží také česká raně novověká řádová historiografie do jisté míry soutěžení mezi jednotlivými řády. Polemický a dogmatický význam mají díla již zmiňovaného Jana Caramuela z Lobkovic, dějiny mnišství jako celek se pokusil pojednat **Augustinus Sartorius** [75]. Nad smyslem řeholního života se zamýšlely v českém prostředí hojně rozšířené práce Abrahama a Sancta Clara [22] či Aegidia Albertina [2; 3]. Vznikaly i četné legendy, respektive biografie světců spojených s řády. Známa jsou díla Balbínova, ale i Hammerschmidtova, například dějiny kláštera sv. Anežky v Praze.

Řeholníci nevytvářeli jen práce primárně „monasteriologické“, ale i díla, jejichž studium dnes do monasteriologie zařazujeme. Pro většinu z nich je ostatně typická všestrannost, jako pro **Mauritia Vogta**, typického barokního polyhistora, který se věnoval historii, kartografii a teoreticky i prakticky také hudbě. Stejně jako řeholníci jiných evropských zemí se i ti čeští zaměřovali na širší dějiny církevní a náboženské především v středoevropském či českém kontextu, jako kupříkladu Jiří Crugerius či Bohuslav Balbín. Specifickým příkladem jsou dějiny poutních míst spojených s činností konkrétního řádu [8: BALBÍN; 62: OPPITZ; 86: TICIN]. Také čeští řeholníci, a zdaleka nejen jezuité, se dějepiscky zabývali i „světskými“ tématy [81: KOŘÍNEK; 70: BECKOVSKÝ; 84: TANNER]. Zpoza klášterních zdí vzešla také celá řada příležitostných spisů, spojených například s výročími cisterciáckých klášterů ve Žďáru [73] či Sedlci [4] nebo s přenesením ostatků sv. Norberta do premonstrátské kanonie na Strahově [38: HERRMANN].

Častým žánrem bylo kázání už při příležitosti složení řeholních slibů, slibů jubilejních či úmrtí významného řeholníka [105: ČAPSKÁ; 78: SLÁDEK]. V řádovém prostředí vznikla také řada knížek lidové zbožnosti využívaných při misionářské a pastorační činnosti konkrétních řádů [41: KADLINSKÝ; 43; 44: Z KOCHEMU; 82; 83: ŠTEYER], případně i od anonymních autorů [6].

Barokní řádové dějepisectví, byť pevně zakotvené v církevní praxi, silně ovlivněné dobovými náboženskými představami a nadále prosycené legendistickými motivy, přineslo historiografii jako celku značný posun. V českém prostředí je to skvěle patrné na díle **Bohuslava Balbína**, vyrůstajícím z kontextu jezuitského řádu, ale daleko jej přesahujícím, ale i na pracích **Jana Tannera** a dalších. Připomenout musíme i benediktina bavorského původu Magnoalda Ziegelbauera († 1750), autora literárních dějin benediktinského řádu, dějin břevnovského kláštera, ale i sbírky pramenů [90; 91: ZIEGELBAUER]. Studiu pramenů se intenzivně věnoval i další rajhradský benediktin Josef Bonaventura Piter († 1764). V Rakousku má jejich činnost obdobu v dílech Bernharda Peze a jeho bratra Hieronyma.

Práce řeholníků (nebo bývalých řeholníků) příznačně stojí na rozhraní mezi barokním a osvícenským dějepisectvím. Už Ziegelbauerovo členství v olomoucké *Societas incognitorum* naznačuje plynulé napojení monastických historiků na nové komunikační síť osvícenství. Koncem 18. století vynikli mezi řeholníky-dějepisci například poslední žďárský opat Otto Steinbach nebo cyriak Jan Karel Rohn, jehož práce věnované řádovým dějinám zůstaly v rukopisech [122: JIRINEC]. Z řeholního prostředí vzešly i takové osobnosti jako byl piarista Gelasius Dobner, pavláni Václav Fortunát Durych či František Faustin Procházka, jezuita František Pubitschka nebo bývalý jezuita Ignác Cornova a Josef Dobrovský. Na okraj lze zmínit také satirické práce Ignáce Borna [10; 11], charakteristické pro názory osvícenské a josefínské společnosti na cenu a naplň řeholního života.

* * *

Až do 19. století byl výzkum dějin řádů a řeholních společenství skoro výhradně doménou samotných řeholníků, respektive pří-

služníků světského katolického kléru. Uzavřenost bádání o kláštřech „za klášterní zdi“ ostatně bývá starším etapám monasteriologie vytýkána. Pokud se o témata z řeholních dějin zajímali laikové, respektive nekatolíci, měl tento zájem zase často „politické“ nebo konfesně polemické pozadí. V 19. století ale přibývá laických badatelů, kteří sepisují klášterní monografie i syntézy. Jejich laický stav jim ovšem často komplikoval práci, mnohdy už ve ztíženém přístupu do klášterních archivů.

Právě 19. století obohatilo problematiku solidním pozitivistickým výzkumem, zejména na úrovni jednotlivých klášterů a řádů. Z českého, respektive rakousko-uherského prostředí zmiňme k cisterciákům práce **Leopolda Janauschka** [121] či **Bernharda Wohlmana** [151], k benediktinům **Sebastiana Brunnera** [102], k premonstrátům **Dominika K. Čermáka** [107], k alžbětinkám **Johanna Andrease Schöffnera** [143]; přehledovou, byť stručnou práci vytvořil **Antonín Rybička** [141]. Pořízeny byly i některé cenné edice, z jejichž autorů můžeme zmínit především **Josefa Emlera**, **Františka Palackého**, **Ferdinanda Tadra** či **Josefa Teigeho**; týkaly se ovšem převážně středověkých pramenů. Pro raný novověk má význam například *Sbírka pramenů církevních dějin českých století XVI.–XVIII.* [67]. Působení řádů se historikové často věnovali v kontextu dějin diecézí (**Klement Borový**, **František Krásl**, **Antonín Podlaha**). Katolické dějepisceví pohlíželo na řeholní dějiny nadále dosti konzervativně; především shromažďovalo fakta a vykládalo je z pozic katolické církve.

V 19. století obecně rostl zájem o **zkoumání řádových institucí** (poněkud na úkor řádové spirituality a teologie), o **společenskou funkci a ekonomický význam řádů**, přičemž snad největší pozornost přitahoval **řád cisterciácký**; šlo především o stále zdůrazňovanou roli cisterciáků při středovýchodoevropské kolonizaci [150: WINTER]. Zejména anglické bádání bylo okouzleno cisterciáckým ekonomickým modelem, německé a francouzské se zase zaměřovalo na organizační struktury, kupříkladu generální kapitulu a filiální systém u cisterciáků [92: D'ARBOIS DE JUBAINVILLE]. Značnou pozornost historikové věnovali středověkým počátkům řádů, případně jejich krizi. Co se týče řádové problematiky v období raného novověku, studovány byly hlavně řády vzniklé v raném

novověku, tedy jezuité, bosé karmelitky, piaristé [98: BÍLEK; 124: KROESS], méně pak fungování řádů středověkého původu.

Výzkum klášterních témat – kromě konkrétních monografií – většinou zůstával ve stínu „velkých dějin“. Příznačné je, že v dějinách 19. století se řeholním institucím dostalo pozornosti především při výkladech o dobách christianizace (význam klášterních center pro pokřesťanstění Evropy), dějinách osídlení, rekatolizace nebo zámořských misí. Platí to stejnou měrou pro historiografii evropskou i českou (srov. Laichterovu řadu *České dějiny* pro středověk nebo práce **Rezka** či **Gindelyho** pro raný novověk; z novějších prací lze zmínit *Histoire du christianisme* nebo třeba řadu *Katholisches Leben und Kirchenreform im Zeitalter der Glaubensspaltung*). Silný – a to platí dodnes – je pak zájem o kláštery z hlediska dějin umění, respektive památkové péče [137; 138: PODLAHA; 111: EKERT; 119: HOBZEK; 142: SAMEK; 114: FOLTÝN; 148: VLČEK – SOMMER – FOLTÝN].

Ve 20. století prošel výzkum dějin klášterů a řeholníků v celé Evropě řadou zajímavých proměn. Na počátku století začali badatelé v rádech spatřovat určitý pevný bod v rámci chaotické a těžko přehledné středověké společnosti. Viděli v nich předchůdce racionalizace a modernizace, přičemž řeholníci byli vnímáni jako nositelé pokroku zejména v rovině institucionální a organizační. Tyto aspekty monasteriologické problematiky byly však sledovány opět především na základě pramenů k období středověku.

Klášterní bádání bylo zároveň stále více ovlivňováno sekularizačním hnutím. Zvláště rozvíjející se sociologie, často ostatně pěstovaná protestantsky orientovanými autory, bývala ke klášterům dosti nevlídná. Přesto poskytla zajímavé impulsy i k výzkumu monasteriologických témat, v souvislosti s úvahami o významu rozmanitých (zejména asketických) praktik řeholního světa, o řeholní zbožnosti, o klášteřu jako totální instituci atd. Připomeňme zde alespoň jména **Maxe Webera**, **Wernera Starka**, **Ernsta Troelsche**, **Joachima Wacha** [117: GOFFMAN; 133: NEŠPOR]. Navzdory klesajícímu společenskému zájmu vznikla i v první polovině 20. století v Evropě a českých zemích řada dosud cenných, většinou pozitivisticky orientovaných děl klášterního dějepisceví, byť ovšem převážně stále v okruhu řádů samotných.

Z českého prostředí zmiňme práce ke křižovníkům s červenou hvězdou [95: BĚLOHLÁVEK – HRADEC], k jezuitům [136: PODLAHA], ke kapucínům [139: RABAS] či k františkánům [149: WILHELM – MINAŘÍK]; historickou tradicí karmelitek se zabýval Zdeněk Kalista [123]; z německého jazykového okruhu pak alespoň jeden titul věnovaný voršilkám [120].

Rok 1948 přinesl v Československu samotným ze známých důvodů prudký pokles zájmu o klášterní témata. Zejména němečtí řeholníci původem z klášterů v českých zemích si ale udrželi významné místo v exilové produkci věnované českým církevním dějinám, jak je patrné již ze stránek periodik *Cistercienser Chronik*, *Analecta Praemonstratensia* nebo *Archiv für Kirchengeschichte von Böhmen-Mähren-Schlesien* (Iluminata Hart, Canisius L. Noschitzka, Philibert Panhölzl, Konstantinus Pichert, Severin Gottsmich; z odborníků mimo řeholní kruhy pak zejména Franz Machilek). Z badatelů, kteří psali česky a dotýkali se i v nepříznivých dobách klášterních témat, je třeba jmenovat alespoň Jaroslava Kadlece, Jaroslava V. Polce či Jana Kapistrána Vyskočila, byť se zaměřovali převážně na období středověké. To platí i pro badatele působící v Československu (Zdeňka Hledíková, Ivan Hlaváček, Jaroslav Čechura, Kateřina Charvátová). Z raně novověkých řeholních dějin byla věnována větší pozornost vlastně jen jezuitům, jejich univerzitě a jezuitskému školství vůbec (Anna Fechtnerová, Miroslav Truc). Dodnes nepostradatelný – byť nikoli vyčerpávající – zůstává Svátkův přehled archivního dochování řeholních institucí [145: SVÁTEK] z roku 1970. Obecně převládá zájem o ekonomické a uměleckohistorické otázky (Klára Benešová, Jiří Kuthan, Pavel Preiss, Mojmír Horyna, Viktor Kotrba). Některé klášterní areály byly prozkoumány archeologicky – opět ale převážně se zřetelem ke středověkým vrstvám monastické existence.

V západní Evropě, ale částečně třeba i v Polsku či východním Německu se naopak již v poválečných letech intenzivně rozvíjelo dějepisectví o rádech, řeholních praktikách, působení a významu řeholníků, a to také mimo vlastní klášterní svět. Jako by se obrazně i doslova prolamovaly bariéry klášterní klauzury: monasteriologie se stále více vymaňovala z konfesního předznamenání a apologetických snah a usilovala o kritičnost a nepředpoja-

tost. Pozornost nadále přitahovala řádová ekonomika, organizace a instituce, kláštery byly ale stále častěji zkoumány také v souvislosti s dějinami náboženství či sociálních sítí. Zájmu badatelů se začal těšit dosud velmi opomíjený ženský řeholní život, jistě i v souvislosti s rozvojem genderových studií v dalších oblastech historie [101: BOUTER; 152: ZARRI]. V německém bádání je v posledních desetiletích častý komplexnější výzkum řeholního světa (tedy více řádů naráz v rozmanitých aspektech jejich existence) v rámci historických regionů.

Až v posledních desetiletích 20. století se větší pozornosti dočkala i kulturní produkce řádového prostředí a její místo v západoevropské kultuře. Rozvíjel se výzkum řádové architektury, podepřený rozsáhlými archeologickými výzkumy zejména v Německu a ve Francii. Určitou renesanci prožívají i témata řádové spirituality a teologie (především mezi řeholníky), ale i literatury; oblíbený je doposud i přístup prosopografický, tedy studium výrazných osobností řeholníků a řeholnic. Do obzoru západoevropské historiografie stále více pronikají i kláštery střední a východní Evropy, byť především polské, méně už české či maďarské [100: BOUTER; 113: ELM – JOERISSEN – ROTH].

Církevní řády bývají prozkoumány především v době svého zakládání a největšího rozkvětu – tak je do hloubky probádáno 12. století u cisterciáků či 13. století u mendikantů. Je to ostatně dáno už popsanou tradicí monastického bádání, a také významem, který se v mentalitě řeholního prostředí přikládá jeho dávným, ideálním počátkům. Pro raný novověk jsou stále s oblibou zpracovávány dějiny řádů vzniklých v 16. století, řádů katolické reformy. Donedávna zůstávaly stranou naopak raně novověké dějiny řádů středověkého původu.

Rozvoj monasteriologie dokládají i náběhy k její institucionalizaci. Významné centrum existuje na Friedrich-Meinecke Institutu Freie Universität v Berlíně, které je spjato zejména s osobností Kaspara Elma. Vychází tu mimo jiné důležitá řada *Studien zur Geschichte, Kunst und Kultur der Zisterzienser* a celá řada studií k jednotlivým řádovým společenstvím. Aktivní je také pracoviště drážďanské Technische Universität soustředěné kolem Gerta Melvilla, zaměřující se ovšem spíše na středověké dějiny řádů. Z pra-

covišť v bývalých západoněmeckých zemích jmenujme Institut für westfälische Kirchengeschichte na univerzitě v Münsteru. S církevním prostředím a řády samotnými je více spjatá činorodá cisterciácká akademie v Heiligenkreuzu (EUCist Europainstitut für cisterciensische Geschichte, Liturgie, Kunst und Spiritualität) či benediktinská akademie v Mnichově (Bayerische Benediktinerakademie München), která vydává časopis k dějinám benediktinského řádu (*Studien und Mitteilungen zur Geschichte des Benediktinerordens und seiner Zweige*) a řadu monografií *Germania Benedictina*. Zmínit je třeba i Institut für Mainzer Kirchengeschichte spojený s mohučským biskupstvím. Ve Francii již v osmdesátých letech 20. století vzniklo při univerzitě v Saint Étienne CERCOR (Centre européen de recherche des communautés et ordres religieux).

V Polsku vyvíjejí činnost dvě podobná centra, typicky pro tamní prostředí poměrně úzce svázaná s řády samotnými a s katolickou církví: ve Vratislavi a Opolí působí Pracownia Badań nad Dziejami Zakonów i Kongregacji Kościelnych (zejména Marek Derwich a Anna Pobóg-Lenartowicz), v Poznani pak cisterciácky orientovaný kroužek kolem Andrzeje M. Wyrwy. V Krakově byl nově založen Dominikański Instytut Historyczny. Aktivní je při výzkumu řádů i Instytut Jana Pawła II. Katolickiego uniwersytetu Lubelskiego). Řada monasteriologických center, většinou svázaných s řády, působí samozřejmě v Římě (Institutum Historicum Societatis Iesu, Istituto Monastico di Sant'Anselmo). Z britského prostředí můžeme jmenovat centrum Monos (A Centre for the Study of Monastic Culture and Spirituality na University of Wales, Benedictine Study and Art Centre v Londýně), ze španělského alespoň La Sociedad de Estudios Monásticos, opět propojenou s řádovým světem. Ze zámožského prostředí je nutno zmínit alespoň cisterciácký institut na univerzitě v Kalamazoo (The Institute of Cistercian Studies) či American Benedictine Academy.

Monasteriologické bádání se ubírá tradičním, metodicky poměrně konzervativním směrem, lpícím na výčtu faktů; v posledních zhruba třech desetiletích však i na tomto poli došlo k řadě inovací. Korigovány byly některé mýty řádových dějin (například o jednoznačném kolonizačním přínosu cisterciáků), do obzoru monasteriologie vstoupila některá nová témata, jako role řádů ve vzdě-

lávacím procesu, jejich charitativní angažmá, ale třeba i kulturní a společenský podíl na kolonizaci Nového světa. Poměrně málo byly kláštery zohledněny v souvislosti s konfesionalizačním paradigmatem [147: VON THIESEN]. Monastická témata zároveň systematictější pronikají i do širěji zaměřených historických prací a „laicizovaná“ monasteriologie se dočkala i většího společenského uznání. Přibývá monasteriologů-neřeholníků, dějiny klášterů ale zkoumají nadále i řády samotné, zejména cisterciáci, premonstráti, jezuité, benediktini a kartuziáni, jak ukazují četné řádové časopisy a plodná činnost rozvíjející se kolem jejich redakcí. Určitou módnost řeholních témat pak odráží specifický žánr průvodců po kláštorech (většinou zase jednotlivých řeholních domů) nebo monastik (přehledů klášterů jednoho řádu v širším kontextu).

Určitý problém dosud představuje relativní uzavřenost jednotlivých národních monasteriologií do sebe samotných. Přitom právě řeholní prostředí je svou podstatou nadnárodní, je ideálním místem výměny informací, přímo svou podstatou vyžaduje srovnávání rozmanitých otázek a aspektů řeholní existence, která se vždy měla řídit podle společných, „evropských“ ideálů. Zejména francouzská monasteriologie je do jisté míry na jednu stranu dodnes ovlivněna vlivem historiků z řádového prostředí, na druhou stranu ji poznamenává odluka státu od církve a značná sekularizace společnosti. Řeholní svět dodnes do značné míry spoluurčuje i monasteriologii italskou či španělskou; právě značně prestižní pozice řeholníků ve společnosti těchto zemí vede k intenzivnímu zájmu o řeholní život. O něco slabší je vliv církve na klášterní studia v Rakousku a v katolických regionech Německa.

Období po roce 1989 přineslo i v českých zemích renesanci výzkumu řeholního života, který se již napříště nemusí ohlížet na politické a ideologické bariéry. Bádání nadále preferuje klášterní témata středověká; roste však zájem i o kláštery v pozdním středověku a raném novověku. V českém prostředí se monasteriologii věnují převážně laikové, jen čas od času i sami řeholníci. Zůstává patrně ještě více, než je v evropském kontextu obvyklé, uzavřena sama do sebe, což dokládá i menší stupeň reflexe jejích výsledků v „makrohistorických“ pracech, respektive nepřesnosti, jež se tam někdy objevují.

Doposud u nás nevzniklo žádné institucionalizované pracoviště věnující se výhradně řádovým dějinám, jako je tomu ve Francii, Německu nebo i Polsku; nedá se hovořit ani o žádné „české monasteriologické škole“. Určité náběhy k vytvoření pracovních skupin však již nastaly, ať už kolem Centra mediévistických studií v Praze (zejména v rámci setkání *Historia monastica*, ovšem převážně pro středověk), anebo – k dějinám raně novověkých monastických institucí – okolo Archivu Univerzity Karlovy a zejména Ivany Čornejové. Monasteriologická problematika je čas od času tematizována i na půdě Historického ústavu Akademie věd, Masarykovy univerzity v Brně, Slezské univerzity v Opavě, Filozofické fakulty Univerzity Karlovy v Praze i jinde. Důležitou publikační platformu pro řeholní témata představuje časopis *Strahovská knihovna*; systematickému vydávání textů ke spiritualitě, ale i historii mnišství se věnují břevnovští benediktini (řada *Pietas Benedictina*). Hlavně vydáváním překladové monastické literatury se zabývají řeholníci samotní, karmelitáni (Karmelitánské nakladatelství v Kostelním Vydří) či paulínky. Monastická témata přitahují – jako i jinde v Evropě – pozornost odborné veřejnosti často v souvislosti s různými výročími, například příchodu jezuitů do českých zemí, františkánů do kláštera u Panny Marie Sněžné na Novém Městě pražském, dokončení gotického sedleckého klášterního kostela atp.

Z prací historiků většinou střední a mladší generace, kteří se věnují monasteriologické problematice se zřetelem pro raný novověk, je třeba na prvním místě jmenovat přehledové práce [114: FOLTÝN; 148: VLČEK – SOMMER – FOLTÝN; 103: BUBEN]. V českém prostředí méně častý souběžný pohled na více řádů (v souvislosti s panovnickými confirmacemi klášterních listin) uplatnil Jan Kahuda. Premonstráty a jejich školskými aktivitami se zabývá Hedvika Kuchařová [125], konkrétně strahovským kláštelem Jan Pařez, tepelským a chotěšovským Milan Hlino-maz [118], klášterními knihovnami Kamil Boldán, Jana Michlo-vá či Bořek Neškudla. Narativní prameny a ego-dokumenty opět z prostředí premonstrátského řádu sleduje systematicky Jana Oppeltová. Petr Hlaváček [96: BENEŠ – HLAVÁČEK] a Lukáš Gaven-da se zabývají českými františkány na prahu raného novově-

ku, dějiny františkánů 17. a 18. století přitáhly pozornost Martina Elbela [112] a Roberta R. Novotného, různým aspektům dějin dominikánského řádu se věnuje Tomáš Černušák [108: ČERNUŠÁK – PROKOP – NĚMEC]. Kapucínským řádem se zabývají některé studie Pacifika Miroslava Matějky OFM Cap. [129]. Jezuitskému řádu a jeho školství zasvěcují své práce Ivana Čornejová [109] a Kateřina Bobková-Valentová [99], osudům jezuitů po zrušení řádu Jaroslav Šotola. Roli řádů (zejména jezuitů) při rekatolizaci sledují v poslední době Marie Ryantová a Miroslav Novotný. Z umělecko-historického pohledu se jezuitům věnuje Petra Oulíková [135], zatímco Štěpán Vácha se zaměřuje na staré řády v období baroka z ikonografického hlediska. Méně známými řády se zabývají Veronika Čapská [106]; kromě servitů se v poslední době orientuje i na ženský řeholní život a jeho duchovní obsahy, dále pak Zdeněk Hojda (například theatini) a Jiří Mihola (pauláni). Piaristickému divadlu se věnuje Markéta Klosová, jezuitskému Magdaléna Jacková a Kateřina Bobková Valentová. Zajímavé pohledy přináší i studium teologické (kupříkladu k augustiniánům Josef L. Táborský). Z pohledu muzikologického přispívají k poznání bohatství monastické kultury například Pavla Semerádová, Tomáš Slavický či Irena Veselá. Z badatelů zabývajících se monograficky konkrétními klášteři, respektive tématy z řeholního života je možno dále zmínit Martina Gažiho či Jana Zdichynce (cisterciáci, respektive cisterciačky).

2. Nástin problematiky

V raně novověkých dějinách klášterů českých zemí lze vyčlenit velmi přibližně tři fáze. Od konce 15. století zhruba do stavovského povstání 1618–1620 je to období nesporného úpadku řeholních komunit způsobeného v první řadě důsledky husitských válek, ale souvisejícího také s obecnější krizí středověkých forem řeholního života, která ovšem v českých zemích nastává později ve srovnání s komunitami západoevropskými. Jen málokteré komunity řádně fungovaly; často žily v exilu nebo se potýkaly s nedostatkem členů, který mohl být jen zřídka kompenzován příchodem řeholníků z oblastí mimo Čechy a Moravu. Budovy byly často

v katastrofálním stavu; některé klášterní domény byly ekonomicky rozchváceny, byť existovala i panství poměrně stabilizovaná (Teplá, Žďár). Část komunit zanikla úplně nebo živořila jen díky blahovůli světských „ochránců“. Řada jich byla sekularizována, když do českých zemí začalo intenzivně pronikat luterství [127: MACEK, 200–222]. Nejvíce byla kontinuita řeholního života narušena v samotném jádru Koruny – Českém království; na Moravě, ve Slezsku i Lužicích se až do první třetiny 16. století dařilo klášterům podstatně lépe.

Určitý obrat představuje polovina 16. století s příchodem jezuitů a obnovením pražského arcibiskupství. Podněty tridentského koncilu přinášejí skrze světskou a zejména řádovou organizaci obrodné impulsy i do „heretických“ Čech. Rekatolizační pokusy jsou spojovány s řády, z nichž některé se již před Bílou horou poněkud posilují. Kromě působení jezuitů a kapucínů lze pozorovat známky obrody u cisterciáků, zejména však premonstrátů a františkánů. Určitou reformou prošel například také klášter sv. Jiří na Pražském hradě. I nadále však trval velký tlak na majetky klášterů ze strany panovníka, šlechty i církve samotné, jak dokládá nejen předání oseckého kláštera pražskému arcibiskupství a řady starších komunit a jejich vybavení jezuitům, ale také využití poměrně stabilizovaného řádu křížovníků s červenou hvězdou a jeho statků pro zajištění pražského arcibiskupství v době takzvané postulace.

Jednoznačné posílení přináší řádům vývoj po roce 1620, právně zejména vydání Obnoveného zřízení zemského, které jim mimo jiné navrátilo přední místo na zemském sněmu. Zvláště po ukončení třicetileté války vzniká celá řada nových řeholních fundací – v mnohem větší míře než v době předbělohorské – a to zejména v městském prostředí. Do Čech přicházejí i řády zde dosud nezastoupené (bosé karmelitky, voršilky, theatini, pavlíni). Dále vzkvétají již etablované řády katolické reformy, zejména jezuité a kapucíni, ale také piaristé. Řády a jednotlivé komunity se ekonomicky, duchovně i organizačně stabilizují. Vytvářejí různé provinční celky, a to na rozmanitých teritoriálních principech: někdy respektovaly starší řádové organizace, jindy se organizovaly v rámci českých zemí, jindy zase ve spojení se zeměmi rakouskými. Řády se uplatňovaly na různých úrovních v dobovém

školství, byly využívány ve farní správě, zakládaly a soustředily kolem sebe bratrstva a začínaly pěstovat i výraznější kulturní činnost a mecenát. Jejich vliv na náboženský život barokních Čech je nepopíratelný a zůstává dodnes poměrně málo zpracovaný.

V 18. století dochází k určitému útlumu některých forem řeholního života, který se nejzřetelněji projevoval v hospodářské a disciplinární krizi některých komunit (například cisterciácký Sedlec). Situace je však dosud velmi málo probádána. Kláštery a řeholníci byli také podrobováni stále častější společenské kritice. Známa jsou opatření Marie Terezie, vedoucí k omezení autonomie klášterních společenství – a samozřejmě také akceptování zrušení jezuitského řádu roku 1773. Zdá se nicméně, že řada zejména „velkých“ a „starých“ klášterů těsně před svým zrušením z rozhodnutí státní moci procházela posledním obdobím velkého rozkvětu a navzdory absolutistickému tlaku si udržela vazby i na evropské monastické sítě, což mělo obrovský význam přinejmenším v rovině kulturní.

Řada „neužitečných“ řeholních společenství byla na konci „českého raného novověku“ nemilosrdně – a ne zcela systematicky – smetena josefínskými zásahy v osmdesátých letech 18. století, velká část z nich natrvalo [93: BASTL; 97: BERÁNEK – BERÁNKOVÁ]. Katastrofální duchovní, ekonomické a kulturní důsledky tohoto rušení byly zatím zhodnoceny v historiografii jen částečně.

* * *

Zajímavé je, že v zahraničním bádání se s pojmem monasteriologie příliš často nesečkáváme. Německé bádání používá dosti široké pojmy „Ordensgeschichte“ či „Klosterforschung“, francouzské „Histoire des ordres religieux“ nebo „histoire du monachisme“ („histoire monastique“), anglické „history of monasticism“ nebo „monastic history“, italské „storiografia/storia monastica“, španělské pak „historia del monacato“. Pojem „monasteriologia“ je spjat spíše s jazykovým kontextem latinským a užíval se především v raně novověké historické literatuře jako označení soupisů a popisů klášterů. V souvislosti s tímto terminologickým vymezením lze konstatovat, že by bylo záhodno i v českém prostředí důsledněji vyjasnit některé termíny (počínaje již členěním mezi

mnišskými, mendikantskými a kanovníckými řády, jež historiografie často nerespektuje), ale také zaměřit pozornost na užívání pojmů jako **řeholník – mnich – mendikant – klášter – kanonie** v raně novověkých pramenech.

Pro historiky věnující se dějinám řeholních společenství je do jisté míry typické, že se vyhýbají přesnější definici toho, co je to monasteriologie. Nejčastější je jednoduché, a zároveň velice široké vymezení, že se jedná o segment historiografie tematicky se zaměřující na řeholní život, monastické instituce a jejich všestranné působení a na řeholníky samotné. Studium dějin církevních řádů by se mělo týkat duchovních obsahů a kulturního odkazu klášterního světa, jeho sociálních, ekonomických či politických vazeb. Spadat sem tedy mohou jak studie o posedlých jeptiškách z Loudonu, jak je prováděl Michel de Certeau [104], stejně jako ekonomicky zaměřené studie o klášterních panstvích. Jak již bylo řečeno, monasteriologie se rozvíjí vně i uvnitř řádových institucí.

Monasteriologické bádání tedy je – nebo by mělo být – interdisciplinární; mělo by se inspirovat rozmanitými odvětvími historie, dějin umění, archeologie, literární historie, teologie, filozofie, sociologie, antropologie, psychologie, muzikologie, teatrologie a dalších oborů, a vycházet přitom z pramenů nejrozmanitějších typů a povahy. Často je také poukazováno na nutnost komparativního přístupu k výzkumu řádů. S ohledem na stále vzrůstající množství odborných prací je pro jednoho badatele opravdu obtížné dosáhnout skutečné interdisciplinarity, například zvládat paralelně teologické, historické i sociální roviny problematiky. I proto se při výzkumu řádových dějin jeví jako zvlášť plodná spolupráce řeholníků a laiků. Zejména v posledních desetiletích pak monasteriologové často překračují hranici mezi pozdním středověkem a raným novověkem, respektive dobou nejnovější, jak ukazují monasteriologické sborníky z poslední doby z českého prostředí [126: LOMÍČKOVÁ]. Je to smysluplné nejen z hlediska výzkumu jedné řeholní instituce, ale také v souvislosti se studiem ekonomických poměrů klášterů, monastických reforem či diskursu o mnišství. Stále běžná je ostatně snaha vylíčit dějiny jednoho kláštera nebo řádu od jeho počátků do současnosti [116: GAŽI].

Vzhledem k obrovskému množství prací, jež vyšly zejména ve druhé polovině 20. století v celé Evropě, je jen těžko možné zopakovat, že dochází k plodné interakci mezi tradiční monastickou historií – jež klade důraz na institucionální vývoj a významné osobnosti řeholního světa, na střídání (duchovních) krizí a reforem a je metodicky spíše konzervativní – a mezi metodičtější a teoretičtější zakotveným studiem řady nových témat zejména z oblasti dějin sociálních a ekonomických. Giles Constable kupříkladu hovoří o „monastické ekologii“, tj. o studiu interakcí mezi kláštery a jejich okolím. Někteří badatelé [144: SCHNEIDER] postulují interdisciplinární analýzu kulturního dědictví klášterů a koncept „Klosterlandschaften“, „klášterní krajiny“, vycházející z modelu kulturní krajiny. V té souvislosti je možno zmínit stěží vyčerpatelné možnosti archeologie při výzkumu raně novověkých klášterních areálů.

Moderní metodické přístupy se rozvíjejí spíše na tématech klášterních dějin raného a vrcholného středověku, řadu otázek lze však aplikovat i při pokusu přehlédnout témata a desiderata monasteriologie raného novověku. Meze a mezery výzkumu řeholního prostředí jsou přitom dány jednak nerovnoměrnou zpracovaností problematiky, jednak stavem pramenné základny; platí to samozřejmě i pro prostředí české.

Častým objektem výzkumu řeholního života je studium rozporu mezi zakladatelskými principy a jejich přetvářením ve specifických lokálních podmínkách, napětí mezi ideálem a realitou (přičemž řádoví monasteriologové většinou pochopitelně lpěli spíše na líčení řeholního ideálu). V raně novověkém období se nabízí například studium stupně prosazení tridentských předpisů či řádové jednoty v konkrétním regionálním rámci. Sledovat lze v delší časové perspektivě i vývoj monastických ideálů, ale třeba i (anti)monastického diskursu počínaje pozdní antikou; řada témat má svou platnost až do raného novověku, ba do dnešních dnů. V souvislosti s negativním pohledem na mnišství je pak v západoevropském bádání zkoumána i otázka, proč právě kláštery byly tolik kritizovány a vnímány jako překážka sekularizace; jistě by si zasloužila tematizaci i v českém prostředí. Již ke kri-

tice mnišství v době zpochybňování raného osvícenství máme v českých zemích poměrně hojné prameny [131: MIKULEC].

V české monasteriologii by bylo třeba valorizovat význam důležitých textů tvořících základ řeholního života (**řeholí, institucí, statut, eventuálně předpisů jednotlivých domů či vizitačních protokolů**) v jejich mnohohrstevnaté hierarchii a studovat je také v delší časové perspektivě. V této souvislosti je nutno polemizovat s názorem M. Derwicha [110: 20], že řeholní svět „je především psaný“. Podstatné místo v něm nepochybně měla a dodnes má – pro historika bohužel – i těžko rekonstruovatelná ústní tradice. Církevní řády jsou pro středověké období oceňovány jako nositelé a podněcovatelé racionalizace a diverzifikace. I v raném novověku je možné je vnímat v některých sférách jako vzor předstihující ostatní společnost: v oblasti vzdělanosti, společenské disciplinace a hospodářských inovací. Velkou pozornost zejména medievistů přitahuje téma **pěstování paměti** v klášterním prostředí; i na tomto poli zůstává pro raně novověké období mnoho témat nedotčených.

V pozdním středověku a raném novověku docházelo ke štěpení stávajících řádů v důsledku reformních proudů. České prostředí, jak se zdá, spíše přebíralo podněty zvnějšku a nebylo v tomto ohledu příliš inovativní. Zajímavá je nicméně otázka, proč byly v českém prostředí přijaty právě jen některé fasety raně novověké řeholní pestrosti. Důležitá – a přitom těžko postizitelná – je otázka výběru a preferencí konkrétních řádů, jak mezi fundátory, tak potom mezi konkrétními adepty řeholního života (otázky motivací k volbě řeholního života a konkrétního řádu). Řády si jistě vědomě pěstovaly svá specifika a vymezovaly se i důrazem kladeným na různé segmenty společenské reality, plníce nepochybně nadále významné sociální funkce (výchova, zajištění sirotků nebo osamělých starých lidí). Pozoruhodná je též otázka uchování sociálních rozdílů i uvnitř komunit, které byly alespoň proklamativně „rovnostářské“. Sledovat lze též sociální a geografický původ řeholníků a řeholnic – některé konventy byly orientované více na venkovské, další zase na městské prostředí; některé měly širší, jiné užší geografický okruh působnosti. Jistě existoval rozdíl mezi velkolepými komunitami

královského založení a skromnějšími kapucínskými konventy ve „venkovských“ městech.

Poměrně málo – a platí to zvláště pro české prostředí a ještě více pro raný novověk – je probádán stupeň začlenění řádů a klášterů do stavovského systému a vůbec života dobové společnosti, s čímž souvisí i otázka vztahu panovníka a raně novověkého státu k řádům. Stejně tak nebyl nově studován vztah řádů a diecézních autorit (došlo k prozkoumání neustálých třenic ve věcech školství, stranou však zůstaly spory o exempci farností na klášterních panstvích či konkurence ve věci pastorační ve městech). Ostatně celá pobělohorská řádová expanze – kdy jen v Praze vzniklo na čtyřicet nových klášterů – by si zasloužila hlubší zhodnocení zejména v komparativní perspektivě a zodpovězení řady otázek: Nakolik byl proces usazování jednotlivých řádů promyšlený a kdo jej zajišťoval? Jak probíhala restituční jednotlivých řádů, jak se utvářelo ekonomické zázemí řádů nově přicházejících? Jaké bylo místo klášterních institucí v životě měst a venkova, jak se utvářely jejich vztahy ke společenským elitám? Ani sociální síť, donace či aniversaria se v raném novověku ještě nedočkaly v souvislosti s kláštery systematictější pozornosti. Jaký byl vzájemný vztah nových a starých řádů například na poli farní správy, kulturního mecenátu, školství či charitativního angažmá? Jaké bylo národnostní složení komunit?

Nápadná je početní nevyrovnanost mužských (výrazně početnějších) a ženských komunit v raně novověkých českých zemích, daná částečně už středověkou konstelací, ale raně novověkou expanzí jen částečně vyvážená. V české monasteriologii byla dosud jen málo zohledněna otázka genderové diference mnichů a jeptišek v reakcích na reformaci či sekularizaci, ale i při utváření specifických forem zbožnosti v 17. století, popřípadě otázka (sebe)realizace žen v klášterech. Tu nelze ani přeceňovat, ale ani ji popisovat pouze z hlediska jejich vymezování vůči mužské autoritě.

Nakolik řeholníci fungovali v barokní zbožnosti jako určitý vzor, nakolik si řeholní život udržel svou prestiž, jak se kláštery před veřejností prezentovaly? Nesporný je vliv řeholních ideálů na dobové mentality [130: MIKULEC], třeba v souvislosti s vnímáním smrti nebo rozvíjením poutní praxe, ale i ve vztahu k běž-

nému náboženskému provozu, který jistě ovlivňovala i specifika řádových zbožností. S tím souvisí i otázka náboženských bratrstev, respektive dalších podobných semireligiálních uskupení, a její tematizace v souvislosti s řádovým prostředím.

V české monasteriologii je také dosud jen poměrně málo prozkoumána otázka reformování řeholních organizačních sítí (jež naráželo na upevňující se raně novověký stát), a vytváření nových pobělohorských řádových provincií. S tématem řádové organizace souvisí i studium komunikačních sítí v řeholním světě [100: BOUTER], které jistě i v raném novověku fungovaly jako prostředek výměny náboženské, intelektuální, sociální, ekonomické i kulturní. Na mediivistické bádání o řádech lze navázat také v otázkách monastické krize a reformy či řádových kontrolních mechanismů. Bylo by třeba prozkoumat nástroje řádových reforem i každodenní disciplinace (vizitace, kontrola na úrovni řádových a provinčních center i jednotlivých domů). Poměrně bohaté prameny máme k dispozici k otázkám úrovně duchovního života klášterů v 18. století (je jich více než pro století předchozí).

Pozornost přitahuje i výzkum každodennosti, kterou lze právě v klášterním prostředí poměrně spolehlivě sledovat díky dobře dochovaným normám, které zde navíc díky silné ritualizaci a iterativnosti řeholního světa měly patrně větší platnost než v jiných sociálních prostředích. Jistě i tady však docházelo k odchýlkám a konfliktům; náročné soužití v uzavřené komunitě se nemohlo vždy odvíjet ideálně, jak vyplývá z četných sporů. Důležité je prozkoumat roli představených a dalších řádových hodnostářů v komunitě. Pozornost zaslouží i otázka monastických festivit, rozvinutých v barokní době podle možností jednotlivých klášterů často do rozměrů konkurujících slavnostem zcela světským.

Do velké míry normovaný klášterní svět, někdy vnímaný jako totální instituce, se – pokud to prameny dovolují – přímo nabízí pro psaní kolektivních biografií a využití kvantitativních metod. Konvent je možno nazírat jako specifický sociální prostor, který se odděluje od světa – viditelně přechodovými rituály zejména řeholních slibů – a vytváří svět nový, který reformuje člověka v co možná nejdokonalejšího řeholníka. V té souvislosti se pak otevírá zvlášť pro ženské kláštery stěžejní problematika klauzu-

ry, v raném novověku pak především otázka, jak se ženské řády s charitativním či edukativním posláním s klauzurou vyrovnávaly [132: MONTULET-HENNEAU; 152: ZARRI].

Viditelné vyčlenění řeholníků ze světa představoval hábit. Příznačné je, že monastické reformy se často spojovaly s proměnami řeholního oděvu, a stejně tak skutečnost, že právě nerespektování řeholního hábitu naznačuje rozvolněnost řeholní disciplíny. S hábitem pak je spojená problematika obrazu, (sebe)stylizace řeholníků – ať už obrazu, který o sobě vytvářejí oni sami, nebo který si o nich tvoří jejich okolí, a to ve výtvarném či literárním umění. Tuto problematiku podnětně sledují zejména badatelé italští a španělské [140: ROCCA].

Naznačená témata lze jistě zkoumat i z hlediska historické antropologie, počínaje už sledováním realizačních rámců a vzorců jednotlivců v řeholním prostředí nebo významem řeholních (nejen přechodových) rituálů. Jistě lze uplatnit i metody mikrohistorické, a to právě na oblíbeném žánru monografických dějin jednoho kláštera [153: ZDICHYNEC].

Zejména v českém prostředí je dosud málo probádaná řádová liturgie, náboženské praktiky, monastická literární kultura (zdá se, že čeští řeholníci se sytili převážně evropskými vzory), monastický mecenát na poli výtvarného umění, uměleckého řemesla (například produkce jeptišek) i hudby, stejně jako samostatné působení řeholníků a řeholnic jako spisovatelů a výtvarných či hudebních umělců.

Řadu desiderat – navzdory pracím Ondřeje Bastla – má také josefínské rušení klášterů a jeho kulturní, ekonomické i společenské dopady, které by jistě bylo třeba začlenit do souvislostí dalších rozsáhlých evropských sekularizací. Jako podnětné se jeví sledování možností další realizace bývalých řeholníků [146: ŠOTOLA]. Soustavnější výzkum by si zasloužila i sekularizace klášterů v souvislosti s českou reformací v 16. století, byť tady je pramenná základna dosti omezená.

Monasteriologie se nemusí nutně soustředit pouze na řeholní instituce římskokatolické církve; právě v období raného novověku se může věnovat i klášterům protestantským (částečně tak fungoval po jistou dobu kupříkladu klášter Na Slovanech). Nepo-

chybně důležitým tématem je sledování klášterů v jejich konfrontaci s evangelickými doktrínami a jejich stoupenci. Častý je také přístup teritoriální, ostatně běžný už v monasteriologii raně novověké. Nabízelo by se paralelní sledování klášterů různých řádů jednoho regionu. Dosavadní poměrně izolované studium dějin jednotlivých řádů implikuje představu odlišných společenství, která spolu sice navzájem komunikovala, ale přitom se každé vyvíjelo svébytně a samostatně. Souhrnný regionální přístup – byť je pochopitelně již jen heuristicky velmi náročný – ale ukazuje množství meziřádových paralel, například v souvislosti s problematikou krizí a reforem. Navíc se podmínky v jednotlivých oblastech Evropy, která už nebyla zdaleka onou univerzální „christianitas“ jako v raném středověku, často lišily natolik, že pokusy o plošné vylíčení života jednoho řádu selhávají, omezující se většinou na registrování případů z „hlavních“ evropských zemí. Sbližování forem a obsahů „vita religiosa“ platí přitom pravděpodobně více pro ženské než pro mužské komunity, a to již pro středověk. Paralely pak sílí po normativních usneseních středověku a zejména potom tridentského koncilu, navzdory všem snahám řádů pěstovat svá specifika.

* * *

Navzdory výše uvedeným postulátům jsou – bohužel – v českém prostředí kláštery sledovatelné v pramenech hlavně zevnějšku, především v jejich souvislostech církevních, politických, právních, hospodářských a uměleckohistorických. Řada nastolených otázek patrně zůstane nezodpovězená, nebo zodpověditelná jen per analogiam.

V té souvislosti lze připomenout řadu katastrof, jež řeholní život v nové době postihly, ať už jeho stagnace v 16. století, třicetiletá válka a další válečné konflikty, nebo zejména josefínské a později komunistické rušení klášterů, kdy právě ty prameny, které promlouvají o řeholní každodennosti či dokonce o konkrétních řeholnicích, byly vnímány jako bezcenné a často bezohledně likvidovány. Zanikly nebo byly rozptýleny také nenahraditelně cenné knihovní celky (částečně již v josefínském období, ale ještě více po roce 1950). Nicméně katastrofa nebyla plošná a klášterům

přeživším sekularizaci se podařilo řadu cenných dokumentů zachránit, jako oseckým a vyšebrodským cisterciákům či strahovským premonstrátům nebo pražským kapucínům v éře Josefa II. Šťastná shoda okolností pak do velké míry ušetřila například knihovnu pražských premonstrátů, když byl Památník národního písemnictví umístěn do budov jejich kanonie. V poměrně dobrém stavu se dochovaly i fondy provincie maltézkých rytířů či františkánů. Specifické je třeba kontinuální dochování hornolužických ženských klášterů St. Marienstern a St. Marienthal, které fungovaly i v období existence Německé demokratické republiky; slezské komunity postihla naopak jednak sekularizace na počátku 19. století, jednak odsun německého obyvatelstva, který jejich kontinuitu zcela rozvrátil.

Poměrně dobré je dochování pramenů normativních a legislativních na řadě úrovní (celá církev – řád – provincie – dům), které jsou často i editovány, a dále teoretických spisů o mnišství. Velké bohatství skýtají narativní prameny, zejména barokní řádová historiografie – ať už tištěná díla nebo rukopisná produkce jednotlivých opatství. Dochovala se i řada raně novověkých liturgických rukopisů a knih rituálů; z knihoven často alespoň katalogy (nebo jejich soupisy pořízené právě během josefínských kasací). Duchovní svět barokních klášterů v českých zemích zachycují zápisy některých spirituálních excesů v kláštorech, kupříkladu ve fondech oseckých cisterciáků [128: MAŤA]. Využít lze také nekrologia jednotlivých řeholníků, jejich barokní „statistické“ přehledy, vzorové biografie a legendy. Jen zřídka se setkáváme s ego-dokumenty (pouze ve zlomcích se dochovala korespondence z řádového prostředí; i tak se většinou týká představených, nebo nanejvýš proboštů či převorů klášterů), což ostatně souvisí s popíráním vlastního individua, typickým pro řeholní život. Ve velkém množství se naopak dochovaly účty, urbáře, prameny k ekonomickému zázemí klášterů (obvykle je přebíraly velmi bedlivě jejich „nástupnické“ instituce, ať už šlechtické velkostatky nebo náboženský fond) a inventáře klášterních institucí. Nesmírně bohaté jsou dokumenty k právní realitě institucí, jejich sporům s okolím, ba i se státem (volby představených či sporné majetkové záležitosti). Nelze opomíjet ani prameny ikonografic-

ké a archeologické, byť raně novověká archeologie se na poli klášterů ještě příliš neprosadila.

Dochování pramenů z jednotlivých klášterů, respektive řádů je velmi rozmanité. Kupříkladu v SOA Litoměřice se nachází nesmírně cenný a bohatý fond Řád cisterciáků Osek, který postihuje mnoho složek existence nejen této řeholní instituce, ale vzhledem k postavení Oseka v rámci cisterciáckého řádu i dalších klášterů českých zemí. Nalezneme tam i poměrně bohatou pozůstatost jezuitské rezidence v Bohosudově či kapucínského konventu v Rumburku. Pozůstatosti jiných domů, jako například alžbětinek v Kadani či dominikánů v Ústí nad Labem, jsou již nesrovnatelně skrovnější, což ale neznamená, že nelze hledat ve fondech jiných, třeba okresních či městských archivů, kde právě v souvislosti s mnohokrát připomínaným zakotvením klášterů do života společnosti lze nalézat často překvapivé doklady. Podobnou strukturu vykazují i fondy jiných oblastních archivů, kde jsou většinou vedeny archivy jednotlivých řeholních institucí jako samostatné fondy. Různé bohatství jednotlivých archivních fondů je jistě dáno i rozdílným významem jednotlivých klášterů už v jejich době.

Nelze ovšem opomíjet ani centrální fondy – Národní archiv v Praze, zde zejména fond Zrušené kláštery a fondy některých řádových provincií, respektive pražských klášterů. Cenu mají i fondy Archiv pražského arcibiskupství, ale také České zemské gubernium, Duchovní komise, v souvislosti s právním a hospodářským zakotvením klášterů pak také Česká dvorská komora nebo Česká dvorská kancelář. Podobně bohaté jsou také archivy moravské. Při zájmu o konkrétní řeholní instituci je nutné zohlednit i archivy zahraniční, v tomto případě na prvním místě samozřejmě archivy řádových center, deponované většinou v Římě, nebo fondy vídeňské, související s dlouhodobým začleněním českých zemí do struktury habsburské monarchie.

* * *

Výše uvedený přehled naznačuje – možná až nepřehlednou – širší otázek a přístupů moderní monasteriologie. Závěrem bych chtěl zdůraznit, že navzdory proklamovanému odtržení od společnosti s ní byli a jsou řeholníci vždy spjati. Právě zhodnocení a ocenění

místa řeholníků v raně novověké společnosti a kultuře českých zemí a komparativní pohled na řádové dějiny pokládám za nejvýznamnější úkol současné české monasteriologie. Neprobádaných pramenů se nachází přes všechny katastrofy českých řeholních dějin na našem území i v jeho okolí celá řada. Přesto zůstává otázkou, jak vůbec o kláštorech psát, jak propojit nezbytnou rovinu dílčích osudů monastických komunit i řeholníků s linií obecnějších celořádových dějin, jak snoubit tradiční monasteriologické pohledy a přístupy s moderními postuláty historické vědy.

Výběrová bibliografie

A. Prameny

1. *Acta sanctorum I*– (dnes 67 svazků, různé reprinty), [bez uvedení místa vydání] 1643 (další raně novověké vydání 1734–1760)
2. Aegidius ALBERTINUS, *Newes zuuor unerhörtes Closter- und Hofleben*, München 1618
3. Aegidius ALBERTINUS, *Speculum Religiosorum & exercitium Virtuorum oder Der Geistliche Spiegel darinn nit allein die Geistlichen Closter und Ordenspersonen ...*, München 1599
4. [ANONYM], *Eucharistica sedlecensis Cistercii in sexto suo saeculo erga superos Devotio. Divočinná Pobožnost Kláštera Sedleckýho...*, Kutná Hora 1743
5. [ANONYM], *Phoenix incineratus sive Origo, Progressus et Euersio monasteriorum Ordinis Cisterciensis in regno Bohemiae*, Viennae 1647
6. [ANONYM], *Rozkossné duchownj a welmi Nábožné Modlitby ... sester Swate Gertrudy a Swaté Mechtylidy*, Olomouc 1694
7. Thibaud ARTAUD (celestin), *La Très Ample et Vraye Exposition de la reigle de monsieur saint Benoît*, Paris 1510
8. Bohuslav BALBÍN SJ, *Diva Montis Sancti, seu origines et miracula magnae Dei hominumque matris Mariae*, Pragae 1665
9. Laurent BÉNARD, *Instructions monastiques sur la reigle de saint Benoist*, Paris 1618
10. [Ignác BORN], *Ignaz Lojola Kutenpeitscher, Neueste Naturgeschichte des Mönchthums, beschrieben im Geiste der Linnäischen Sammlungen*, [bez uvedení místa vydání] 1783
11. [Ignác BORN], *Joannis Physiophili Specimen Monachologiae methodo Linnaeana*, Augustae Vindelicorum 1783
12. Gaspar BRUSCHIUS, *Chronologia Monasteriorum Germaniae Praecipuorum ac maxime illustrium. In qua Origines, Annales ac celebriora cuiusque Monumenta, bona fide recensentur*, Sulzbaci 1682 (2. vyd.)

13. Gabriel BUCELINUS OSB, *Annales Benedictini, quibus potiora monachorum ejusdem ordinis merita ad compendium referuntur I–II*, Augustae Vindelicorum 1656
14. Gabriel BUCELINUS OSB, *Benedictus Redivivus*, Veldkirch 1679
15. Gabriel BUCELINUS OSB, *Rhaetia, Ethroasca, Romana, Gallica, Germanica, Europae provinciarum situ altissima & munitissima, sacra et prophana, topo-chrono-stemmatographica*, Ulmae 1655
16. Gabriel BUCELINUS OSB, *Summorum Urbis orbisque pontificum, necnon imperatorum R. S. R. I. septemvirorum, exterorumque aliquot regum ac principum successio*, Ulm 1650
17. Hilgerus BURGHOFF OCist., *Elucidatio Exemptionis et jurisdictionis Sacri Ordinis Cisterciensis*, Pragae 1654
18. Sigismundus CALLES SJ, *Series Misnensium Episcoporum*, Ratisbonnae – Viennae 1752
19. Jan CARAMUEL Z LOBKOVIC OCist., *In D. Benedicti Regulam commentarius historicus, scholasticus, moralis, iudicialis, politicus*, Brvgis 1640
20. Jan CARAMUEL Z LOBKOVIC OCist., *Theologia regularis I–II*, Francofurti 1646 (2. vyd.)
21. *Catalogus Admodum Reverendorum, Eximiorum, ac Doctissimorum Patrum Professorum ex Diversis Religionibus, scilicet RR. PP. Hiberniorum, Praemonstratensium, Cisterciensium, Benedictorum, Conventualium, Franciscanorum Nivensium ... in ... Collegio Archiepiscopali Pragensi ab Anni 1635 usque ad Annum 1697 Docentium...*, Pragae 1697
22. Abraham A S. CLARA OAD, *Grammatica religiosa quae piae docet declinare a malo, & facere bonum ...*, Salisburgi 1691 (německy: *Grammatica religiosa oder Geistliche Tugend-Schule, in welcher Ein jeder sowohl Geist- als Weltlicher durch fünf und fünfzig geistreiche Lectionen unterwiesen wird, Wie das Böse zu meiden, das Gute zu wirken sey*, Augsburg 1766 – 4. vyd.)
23. Václav Fortunát DURYCH OMinim., *De Originibus Templi Salvatoris et Monasterii fratrum minimorum S. F. de Paula Veteris Pragae specimen historicum*, Pragae 1771
24. Vít FABERIUS OMinim., *Alphabetum Morale Politicum Selectissimarum Sententiarum*, Pragae 1698
25. Vít FABERIUS OMinim., *Teutscher Historien-Prediger ... I*, Würzburg 1684
26. G. GAZET, *Les règles et constitutions des ordres réformés des clarisses brigittines, annonciades, carmélites, avec les vies des saintes dames fondatrices desdits ordres*, Arras 1629
27. Martin GERBERT OSB, *De cantu et musica sacra I–II*, [bez uvedení místa vydání] 1774
28. Martin GERBERT OSB, *Historia Sylvae Nigrae, ordinis S. Benedicti coloniae I–III*, [bez uvedení místa vydání] 1783–1788
29. Martin GERBERT OSB, *Iter alemannicum*, [bez uvedení místa vydání] 1784
30. Martin GERBERT OSB, *Monumenta veteris liturgiae Alemanniae I–II* (nové vyd. 1967)
31. Martin GERBERT OSB, *Principia theologiae I–VIII*, [bez uvedení místa vydání] 1757
32. Rivet DE LA GRANGE OSB, *Histoire littéraire de la France où l'on traite de l'origine et du progrès, de la décadence et du rétablissement des sciences parmi les Gaulois et parmi les François I–XII*, Paris 1865–1869 (2.vyd.)
33. Vigilius GREIDERER, *Germania Franciscana seu Chronicon Geographo-Historicum Ordinis S. P. Francisci in Germania, Tomus I, Germania Orientali-Australis, Oeniponte 1777; Tomus II, Oeniponte 1781*
34. Jan Florián HAMMERSCHMIDT, *Historia in qua primaeva fundatio et Institutio Regiorum ac Antiquissimorum Monasteriorum S. Georgii In Castro Pragensi, S. Spiritus Vulgo ad Misericordias Dei In antiqua Urbe Pragensi Ordinis S. P. Benedicti Sancti-Monialium, Vetero-Pragae 1715*
35. Pierre HÉLYOT – Maximilien BULLOT, *Histoire des ordres monastiques, religieux et militaires, et des congrégations séculières de l'un et de l'autre sexe*, Paris 1714–1719 (řada pozdějších vydání; německy: *Ausführliche Geschichte aller geistlichen und weltlichen Kloster- und Ritterorden I–VIII*, Leipzig 1753–1756)
36. Chrysostomus HENRIQUEZ Ocist., *Menologium Cisterciense, notationibus illustratum ... constitutiones et privilegia ejusdem ordinis*, Antverpiae 1630
37. Jean HENRY, *Le Livre de réformation utile et prouffitable pour toutes les religieuses*, Paris 1516
38. Marianus Antonius HERRMANN, *Der von Magdeburg in die Königliche Haubt Stadt Prag auff den Berg Sion übertragene Heilige Norbertus, Ertz-Bischoff zu Magdeburg, Stieffter deß Schneeweisen Præmonstratenser-Ordens*, Prag [bez uvedení roku vydání]
39. Placidus HERZOG, *Cosmographia Austriaco-franciscana seu exacta descriptio Provinciae Austriae Ord. Min. S. Francisci Strict. Observ.*, Coloniae Agrippinae 1740
40. Caspar JONGELINUS DE LAMBERTINUS OCist., *Notitia abbatiarum ordinis Cisterciensis per orbem universum I–X*, Cologne 1640
41. Felix KADLYNSKÝ SJ (Fridrich SPEE SJ), *ZdoroSlawjček w kratochwilném hágjęku postawený*, Praha 1665
42. Šimon Eustach KAPIHORSKÝ, *Hystorya Klásstera Sedleckého Ržádu Swatého Cystercyenského*, Praha 1630 (reprint Kutná Hora 2006)
43. Martin Z KOCHEMU OFMCap., *Veliký život Pána a Spasýtele nasseho Krysta Gežjsse*, Praha 1746
44. Martin Z KOCHEMU OFMCap., *Zlatý nebeský klíč*, Praha 1742
45. Guillelmo LAMORMAIN SJ, *Ferdinandí II. Romanorum Imperatoris Virtutes*, Viennae 1638
46. Franciscus LANOVIUS, *Chronicon generale ordinis Minimorum*, Parisiis 1635

47. *Liber usuum Cisterciensis ordinis ... noviter correctus*, Parisiis 1628
48. Martin LUTHER, *De votis monasticis iudicium* [1521], ed. Martin Luthers Werke – kritische Gesamtausgabe 8, Weimar 1889
49. Martin LUTHER, *Themata de votis* [1521], ed. Martin Luthers Werke – kritische Gesamtausgabe 8, Weimar 1889
50. Jean MABILLON, *Iter litterarium in Alsatiam et Lotharingiam*, in: Thierry Ruinart (ed.), *Ouvrages posthumes de D. Jean Mabillon et de D. Thierry Ruinart III*, Paris 1724, s. 411–499
51. Jean MABILLON OSB, *Traité des études monastiques*, Paris 1691
52. Angelus MANRIQUE, *Cisterciensium seu verius ecclesiasticorum annalium a condito Cistercio I–IV*, Lyon 1642–1656
53. Edmund MARTÈNE – Ursin DURAND (edd.), *Dialogus inter Cluniacensem monachum et Cisterciensem de diversis utriusque ordinis observantiis*, in: *Thesaurus novus anecdotorum V*, Paris 1717, cols. 1569–1654
54. Karl MEICHELBECK OSB, *Chronicon Benedictoburanum*, Sumptibus monasterii benedictoburani 1727, 1730
55. Heike Johanna MIERAU – Antje SANDER-BERKE – Birgit STUDDT, *Studien zur Überlieferung der Flores temporum* (= *Monumenta Germaniae Historica, Studien und Texte* 14), Hannover 1996
56. Johannes MILLER, *Historia Mariascheinensis, das ist: Aufsführlicher Bericht von dem uralten und wunderthätigen Vesper-Bild der Schmerzhafften Mutter Gottes Maria*, Brüx 1769
57. Aubert MIRAEUS, *Chronicon Cisterciensis Ordinis*, Köln 1614
58. N. MOLIN, *Historia Cartusiana I–III*, Tournai 1903–1906
59. Bernard DE MONTFAUCON OSB (kongregace sv. Maura), *L'Antiquité expliquée, et représentée en figures*, Paris 1716
60. Bernard DE MONTFAUCON OSB (kongregace sv. Maura), *Vindiciae editionis S. Augustini a Benedictinis adornatae, adversus Epistolam abbatum Germani, Romae* [bez uvedení roku vydání]
61. Abbé MUSSON, *Les Ordres monastiques, Histoire extraite de tous les auteurs qui ont conservé à la postérité ce qu'il y a de plus curieux en chaque ordre I–VII*, Berlin 1751
62. Edmundus OPPITZ OFM, *Fruchtbarer und Schattenreicher Linden-Baum, Das ist: Mariae Der Wunderthaetigen Mutter Gottes in Heuendorff Ursprung ...*, Prag 1732
63. *Ordo divini officii vicariatus Bohemiae pro Anno Domini M. DCC.LXVI. ... Autoritate & Approbatione Reverendissimi ac Amplissimi Domini Domini Fortunati, B. V. M. de Plassio Abbatis Visitoris ac Vicarii generalis*, Pragae 1766
64. Hugues PELTRE OPraem., *La vie de sainte Odille Vierge, premiere Abbesse du Monastere de Hoembourg Diocèse de Strasbourg*, Strasbourg 1699
65. Denis PETAU SJ, *Abrégé chronologique de l'histoire universelle sacrée et profane*, Paris 1682
66. Denis PETAU SJ, *Opus de theologicis dogmatibus I–VI*, Antwerpiae 1700
67. Antonín PODLAHA (ed.), *Mauritius Vogt OCist., Chronici Plassensis privati „Tilia Plassensis“ inscripti* (= *Sbírka pramenů církevních dějin českých století XVI.–XVIII. století*), Praha 1909
68. Jacques QUÉTIF OP – Jacques ÉCHARD OP, *Scriptores Ordinis Praedicatorum I–II*, Lutetiae Parisiorum 1719–1721
69. Pierre RABBI, *La Règle du bienheureux père S. Augustin mise en françois*, Lyon 1619
70. Antonín REZEK (ed.), *J. Beckovský. Poselkyně starých příběhů českých II (1526–1715)*, Praha 1880
71. Antonín REZEK (ed.), *Paměti generála řádu křižovníckého Jiřího Pospíchala z let 1661–1680*, Zprávy Královské české společnosti nauk 1880, s. 139–150
72. Heribert ROSWEYDE, *Fasti sanctorum*, Antverpiae 1607
73. Sara, *Pět Set Let stará ... aneb: Welebný a Starožitný Klášter Studnice Matky Boží ...*, [bez uvedení místa vydání] 1735
74. Augustinus SARTORIUS OCist., *Cistercium Bis-Tertium seu Historia elogialis*, Vetro-Pragae 1700
75. Augustinus SARTORIUS OCist., *Ordo ordinum religiosorum, virorum, virginum, militum, juxta Ordinem temporis compendiosâ serie contextus*, Vetro-Pragae 1715
76. Jacques Hyacinthe SERRY, *Historiae congregationum de auxiliis divinae gratiae libri quatuor*, Louvain 1699–1700
77. Jan SCHMIDL SJ, *Historia Societatis Jesu provinciae Bohemiae I–IV*, Pragae 1747/1749–1759
78. Miloš SLÁDEK (ed.), *Svět je podvodný verbíř aneb Výbor z českých jednotlivě vydaných svátečních a příležitostných kázání konce 17. a prvních dvou třetin 18. století*, Praha 2005
79. Otto STEINBACH VON KRANICHSTEIN OCist., *Diplomatische Sammlung historischer Merkwürdigkeiten aus dem Archive des gräflichen Cistercienserstiftes Saar in Mähren I–II (hundert fünfzig Urkunden)*, Prag – Wien – Leipzig 1783
80. Karl STENGEL OSB, *Monasteriologia I–II*, Augsburg 1620–1638
81. Alexandr STICH – Radek LUNGA (edd.), *Jan Kořínek, Staré paměti kutnohorské*, Praha 2000
82. Matěj Václav ŠTEYER, *Kancyonal Český*, Praha 1683
83. Matěj Václav ŠTEYER, *Postylla Katolická*, Praha 1737
84. Jan TANNER SJ, *Historia heroum de Stellis seu vetustissimae et gloriosissimae prosapiae Sternbergicae*, Pragae 1674
85. Louis THOMASSIN, *Ancienne et nouvelle Discipline de l'Eglise I–IV*, Paris 1678–1681
86. Jakub Xaver TICIN SJ, *Epitome historiae Rosenthalensis, sive Compendiaria Narratio de Origine, ac Cultu pervetustae B. V. Mariae Statuae, In Pago Rosenthal, Lusatae Superioris*, Pragae 1692
87. Joseph VAISSÈTE, *Abrégé de l'histoire générale de Languedoc I–VI*, Paris 1749

88. Leo LE VASSEUR, *Ephemerides Ordinis Cartusiensis I–V*, Montreuil-sur-Mer 1890–1893
89. Severinus VRBČANSKÝ OFM, *Nucleus minoriticus, seu vera et sincera Relatio Originis, et Progressus Provinciae Bohemiae, Conventuum, et Residentiarum, Fratrum, et Sororum Sancti-Monialium, Ordin. Minor. S. P. Francisci Strict. Observ. Reform.*, Vetero-Pragae 1746
90. Magnoald ZIEGELBAUER OSB, *Epitome Historica Regii ... Monasterii Brevnoviensis vulgo S. Margarethae Ordinis S. Benedicti prope Pragam, Coloniae* 1740
91. Magnoald ZIEGELBAUER OSB, *Novus rei litterariae Ordinis S. Benedicti Conspectus I–IV, Augustae Vindelicorum* 1739–1754
- B. Literatura**
92. Henri D'ARBOIS DE JUBAINVILLE, *Études sur l'état intérieur des abbayes cisterciennes et principalement de Clairvaux au XIIe et au XIIIe siècle*, Paris 1858
93. Ondřej BASTL, *Rušení klášterů*, Historická geografie 28, 1995, s. 155–182
94. Hubert BECHER, *Die Jesuiten. Gestalt und Geschichte eines Ordens*, München 1982 (2. vyd.)
95. Václav BĚLOHLÁVEK – Josef HRADEC, *Dějiny českých křižovníků s červenou hvězdou*, Praha 1930
96. Petr Regalát BENEŠ – Petr HLAVÁČEK (ed.), *Historia Franciscana II. Kapitoly z dějin české františkánské provincie sv. Václava*, Kostelní Vydří 2005
97. Karel BERÁNEK – Věra BERÁNKOVÁ, *Rušení klášterů v Čechách za Josefa II.*, in: Zdeňka Hledíková – Jaroslav V. Polc (edd.), *Pražské arcibiskupství 1344–1994*, Praha 1994, s. 209–224
98. Tomáš V. BÍLEK, *Dějiny řádu Tovaryšstva Ježíšova a působení jeho vůbec a v zemích království Českého zvláště*, Praha 1896
99. Kateřina BOBKOVÁ-VALENTOVÁ, *Každodenní život učitele a žáka jezuitského gymnázia*, Praha 2006
100. Nicole BOUTER (ed.), *Naissance et fonctionnement des réseaux monastiques et canoniaux* (= CERCOR Travaux et Recherches I, Actes du Premier Colloque International du CERCOM. Saint Etienne 16–18 Septembre 1985), Saint-Etienne 1991
101. Nicole BOUTER (ed.), *Les religieuses dans le cloître et le monde* (= Actes publiés par l'Université de Saint-Etienne, Travaux du CERCOR 4), Saint-Etienne 1994
102. Sebastian BRUNNER (ed.), *Ein Benediktinerbuch: Geschichte und Beschreibung der bestehenden und Anführung der aufgehobenen Benediktinertifte in Oesterreich-Ungarn, Deutschland und der Schweiz*, Würzburg 1880
103. Milan M. BUBEN, *Encyklopedie řádů, kongregací a řeholních společností katolické církve v českých zemích I. Řády rytířské a křižovnícké; II/1 Řeholní kanovníci; III/2 Mnišské řády; III/1 Žebravé řády*, Praha 2002–2006
104. Michel DE CERTEAU, *Sœur Jeanne des Anges, Supérieure du couvent des Ursulines de Loudun, XVIIe. Autobiographie d'une hystérique possédée*, Montbonnot – St Martin 1985
105. Veronika ČAPSKÁ, *Misionářky mikrokosmu. Řeholní ideál v kázáních při příležitosti vstupu žen do olomouckých klášterů*, in: Martin Elbel – Ondřej Jakubec (edd.), *Olomoucké baroko. Výtvarná kultura z let 1620–1780*. 1. Úvodní svazek. Proměny ambicí jednoho města, Olomouc 2010, s. 197–203
106. Veronika ČAPSKÁ, *Pod ochranou Panny Marie Bolestné. Servité v českých zemích do josefínských reforem*, Nové Hrady 2005
107. Dominik K. ČERMÁK OPraem, *Premonstráti v Čechách a na Moravě*, Praha 1877
108. Tomáš ČERNUŠÁK – Augustin PROKOP – Damián NĚMEC, *Historie dominikánů v českých zemích*, Praha 2001
109. Ivana ČORNEJOVÁ, *Tovaryšstvo Ježíšovo. Jezuité v Čechách*, Praha 1995 (1. vyd.)
110. Marek DERWICH (ed.), *La vie quotidienne des moines et chanoines réguliers au Moyen Age et Temps modernes* (Pracownia Badań nad Dziejami Zakonów i Kongregacji Kościelnych w Instytucie Historycznym Uniwersytetu Wrocławskiego, LARHCOR = Laboratoire de recherches sur l'histoire des ordres et congrégations religieux, Actes du premier colloque international du LARHCOR, Wrocław – Książ, 30 nov.–4 dec. 1994), Wrocław 1995
111. František EKERT, *Posvátná místa královského hlavního města Prahy I–II*, Praha 1883–1884
112. Martin ELBEL, *Bohemia Franciscana. Františkánský řád a jeho působení v českých zemích 17. a 18. století*, Olomouc 2001
113. Kaspar ELM – Peter JOERISSEN – Hermann Joseph ROTH (edd.), *Die Zisterzienser, I. Ordensleben zwischen Ideal und Wirklichkeit; II. Katalog und Tagungsband zur Ausstellung des Landschaftsverbandes Rheinland*, Bonn 1980, Köln 1981
114. Dušan FOLTÝN, *Encyklopedie moravských klášterů*, Praha 2005
115. Josef FÖRSTER, *Itinerarium Václava (Remedia) Prutkého: Cestopis na rozhraní epoch (Literárněvědná studie na základě rozpracované kritické edice díla)*, Avriga – Zprávy Jednoty klasických filologů 47, 2005, s. 43–51
116. Martin GAŽI (ed.), *Kláster Zlatá Koruna: dějiny, památky, lidé*, České Budějovice 2007
117. Erving GOFFMAN, *Asyle. Über die soziale Situation psychiatrischer Patienten und anderer Insassen*, Tübingen 2006 (15. vyd.)
118. Milan HLINOMAZ, *Kláster premonstrátů Teplá. Přehled dějin duchovního fenoménu Karlovarska*, Karlovy Vary 2003
119. Josef HOBZEK, *Kláštery v českých zemích z hlediska památkové hodnoty*, Praha 1987

120. *400 Jahre Ursulinen-Orden 1535–1935*, ed. vom Ursulinenkloster Freiwaldau, Olomouc 1935
121. Leopold JANAUSCHEK, *Originum Cisterciensium I*, Wien 1877 (reprint Richwood 1964)
122. Martin JIŘINEC, *Dny sváteční pražské kanonie cyriaků (1628–1729)*, in: Ivana Čornejová – Hedvika Kuchařová – Kateřina Valentová (edd.), *Locus pietatis et vitae. Sborník příspěvků z konference konané 13.–15. září 2007 v Hejnicích*, Praha 2008, s. 107–126
123. Zdeněk KALISTA, *Ctihodná Marie Elekta Ježíšova. Po stopách španělské mystiky v českém baroku*, Kostelní Vydří 1992
124. Alois KROESS, *Geschichte der böhmischen Provinz der Gesellschaft Jesu*, Wien 1938
125. Hedvika KUCHAROVÁ, *Premonstrátská kolej Norbertinum v Praze (1635–1785) a strahovští premonstráti jako profesori v pražském arcibiskupském semináři (= dis. práce FF UK)*, Praha 2005
126. Radka LOMIČKOVÁ (ed.), *Sedlec. Historie, architektura a umělecká tvorba sedleckého kláštera ve středoevropském kontextu kolem roku 1300 a 1700. Mezinárodní sympozium Kutná Hora, 18.–20. září 2008 (= Opera Facultatis theologiae catholicae Universitatis Carolinae Pragensis X)*, Praha 2009
127. Josef MACEK, *Víra a zbožnost jagellonského věku*, Praha 2001
128. Petr MAŤA, *Die Renaissance des Fegefeuers im barocken Böhmen*, in: Václav Bůžek – Dana Štefanová (edd.), *Menschen – Handlungen – Strukturen. Historisch-anthropologische Zugangsweisen in den Geschichtswissenschaften (= Opera historica 8)*, 2001, s. 139–160
129. Pacifik Miroslav MATĚJKA OFMCap., *Prvopočátky kapucínského řádu*, Praha – Olomouc 2002
130. Jiří MIKULEC, *Kláster a barokní společnost. K vlivu řeholního prostředí na spiritualitu laiků*, in: Ivana Čornejová – Hedvika Kuchařová – Kateřina Valentová (edd.), *Locus pietatis et vitae. Sborník příspěvků z konference konané 13.–15. září 2007 v Hejnicích*, Praha 2008, s. 259–278
131. Jiří MIKULEC, *Poznámky ke vnímání řeholního života mezi barokem a osvícenstvím*, *Theatrum historiae* 3, Pardubice 2008, s. 275–287
132. Marie-Élizabeth MONTULET-HENNEAU, *Les Cisterciennes du pays mosan. Moniales et vie contemplative à l'époque moderne*, Bruxelles – Rome 1990
133. Zdeněk V. NEŠPOR, *Kláster jako sociologické téma. Řeholní společenství z hlediska sociologie (náboženství)*, in: Ivana Čornejová – Hedvika Kuchařová – Kateřina Valentová (edd.), *Locus pietatis et vitae. Sborník příspěvků z konference konané 13.–15. září 2007 v Hejnicích*, Praha 2008, s. 19–36
134. Jana OPPELTOVÁ, *Tempus scribendi. Narativní prameny vzniklé v prostředí premonstrátských kanoniů v Čechách a na Moravě v 17. a 18. století (= dis. práce FF MU)*, Brno 2005
135. Petra OULÍKOVÁ, *Klementinum – průvodce*, Praha 2006
136. Antonín PODLAHA, *Dějiny kolejí jezuitských v Čechách a na Moravě*, Praha 1914
137. Antonín PODLAHA, *Posvátná místa Království Českého I–VII*, Praha 1907–1913
138. Antonín PODLAHA, *Soupis památek historických a uměleckých*, Praha 1898
139. Vavřinec RABAS OFMCap., *Řád kapucínský a jeho působení v Čechách v 17. století*, Praha 1937
140. Giancarlo ROCCA, *La Sostanza dell'Effimero. Gli abiti degli Ordini religiosi in Occidente, Museo Nazionale di Castel Sant'Angelo, 18 Gennaio–31 Marzo 2000*, Roma 2000
141. Antonín RYBIČKA, *Přehled historie klášterů v Čechách. Pomůcka k domácí topografii a statistice církevní, Památky archaeologické a místopisné X*, 1874–1877, s. 529–548
142. Bohumil SAMEK (ed.), *Umělecké památky Moravy a Slezska I–II*, Praha 1994–1999
143. Johann Andreas SCHÄFFNER, *Geschichte des Ordens und der Heilanstalt der Elisabethiner-Klosterfrauen in Prag*, Prag 1845
144. Jens SCHNEIDER (ed.), *Klosterforschung. Befunde, Projekte, Perspektiven (= Mittelalterstudien des Instituts zur Interdisziplinären Erforschung des Mittelalters und seines Nachwirkens 10)*, München 2006
145. Josef SVÁTEK, *Organizace řeholních institucí v českých zemích a péče o jejich archiv*, *Sborník archivních prací* 20, 1970, č. 2, s. 503–624
146. Jaroslav ŠOTOLA, *Zrušení jezuitského řádu na Moravě v roce 1773*, *Věstník vlastivědného muzea* 3–4/54, 2002, s. 260–276, 387–400
147. Hillard VON THIESEN, *Die Kapuziner zwischen Konfessionalisierung und Alltagskultur. Vergleichende Fallstudie am Beispiel Freiburgs und Hildesheims 1599–1750*, Freiburg im Breisgau 2002
148. Pavel VLČEK – Petr SOMMER – Dušan FOLTÝN, *Encyklopedie českých klášterů*, Praha 1998
149. Bonaventura WILHELM OFM – Klemens MINAŘÍK OFM, *Dějiny klášterů františkánů v Čechách a na Moravě, Třebíč 1909–1910*
150. Franz WINTER, *Die Cistercienser des nordöstlichen Deutschland, Ein Beitrag zur Kirchen- und Kulturgeschichte des deutschen Mittelalters I–III*, Gotha 1868–1871 (reprint Aachen 1966)
151. Bernhard WOHLMANN, *Verzeichniss der Handschriften in der Bibliothek des Stiftes Ossegg*, in: Xenia Bernardina II/2, Wien 1891, s. 115–164
152. Gabriella ZARRI, *Gender, Religious Institutions and Social Discipline: The Reform of the Regulars*, in: Judith C. Brown – Robert C. Davis (edd.), *Gender and Society in Renaissance Italy*, London – New York 1998, s. 193–212
153. Jan ZDICHYNEC, *Přístupy k výzkumu ženských klášterů kontemplativních řeholí v raném novověku*, in: Martin Nodl – Daniela Tinková (edd.), *Antropologické přístupy v historickém bádání*, Praha 2007, s. 95–136